

Pál János

Az Unitárius Egyház Romániába való integrációjának koncepciója az első világháború után

Bevezető

A 20. századi eseményeket az unitárius egyháztörténetírás mindezig megglehetősen felületesen kezelte és könnyen átsiklott az első világháború vége és a trianoni békediktátum közé beékelődő átmeneti időperiódus felett. Ebből eredően igen keveset tudunk ezen időszak történéseinek az egyház életében való lecsapódásáról, következményeiről.

Az alábbiakban közreadott forrásunkban és mellékelt kommentárunkban az unitárius egyháztörténetnek egy kis szeletkáját szeretnénk megismertetni az Olvasóval: azt a stratégiát, pályát, melynek mentén az egyház egy esetleges román integráció esetén mozogni kívánt.

Az emlékirat keletkezésének háttere

Az 1918. év utolsó harmada két jelentős problémával szembesítette az egyházat: Magyarország közjogi helyzetének megváltozása (a köztársaság kikiáltása november 16-án), valamint Erdély hovatarozásának kérdése.

Az első kérdéskör – az időkereteket tekintve – rövid lefutású volt, és az Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyvének feljegyzése szerint Kolozsvár „megnyugvással és a jövőben vetett bizó reménységgel” vette tudomásul a köztársaság kikiáltásának tényét.¹ A pozitív fogadtatás hátterében minden bizonnyal az a remény húzódott, amely a Habsburg-ház trónfosztásától a katolikus szupremácia enyhülését remélte Magyarországon. Ezt látszik alátámasztani Boros György főjegyző ülésen elhangzott értékelése, aki igen derűlátón nyilatkozott az egyház lehetőségeiről és jövőjéről az új államformában: „Főjegyző afia azt a nagy eseményt unitárius egyházunk és vallásunk érdekében rendkívül nagy jelentőségű-

¹ Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve. 1918. november 20. 431. jegyzőkönyvi pont. 55. „Az E. K. Tanács a gyorsan változó események legújabb és legjelentősebb fordulatát házánk alkotmányának és államformájának köztársasági alapra helyezkedését megnyugvással és a jövőben vetett bizó reménységgel veszi tudomásul és iktatja jegyzőkönyvébe.”

nek tekinti. Vallásunk, mint igazi népvallás a fejedelemség idejében még csak főnnállhatott s haladhatott is némileg, de a Habsburg–Lotharingiai uralkodó ház alatt a végső pusztulás fenyegette. Ahelyett, hogy haladásra gondolt volna, élethalálharcot kellett folytatnia az uralkodóház katolizáló és minden szabadelvű gondolatot eltíró zsarnokságával szemben. Nekünk a múlt csak keserűségek mély tengere. A jövőt nem ismerjük, de ha a népkormány elvei megvalósulhatnak, ha az egyszerű és átláthatóan tiszta vallásnak jövője lehet, az unitárius vallásnak eddig semmit sejtett szép jövője kell legyen. Ilyen értelemben csatlakozik a főt. püspök úr előterjesztéséhez.”²

Természetesen akadtak mérsékeltebb hangok is az egyházon belül. Ilyen volt például a Ferencz József, akitől az ország és államgépezet működésében zavart keltő őszirózsás forradalom meglehetősen negatív minősítést kapott. Ebből eredően az október 31-i eseményekbe gyökerező közjogi váltáshoz is szkeptikusabban és mértéktartóbban viszonyult, attól tartva, hogy ezek a zavart keltő folyamatok a magyar államiság összeomlásához fognak vezetni.³ 1919 júliusában az egyház–állam viszonyának radikális átrendeződése miatt pedig már annak lehetőségével is számolt, hogy az új magyar kormányok megvonhatják az egyháznak addig biztosított pénzsegélyeket.⁴

Ezek a félelmek és reménységek azonban Erdély román megszállásával tárgytalanná váltak, és hamar kikerültek az egyházi közbeszédből.

A magyar lakosság és az egyház először 1916-ban szembesült Erdély elvesztésének lehetőségével, amikor a román csapatok a Kárpát-hegység nyugati vonulatán fekvő területek jelentős részét megszállás alá vonták. A betörő csapatokat rövid időn belül a központi hatalmak kiszorították Magyarországról, de ekkorra már teljesen világossá váltak Románia területi követelésének, terjeszkedésének koordinátái.

² Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve. 1918. november 20. 430. jegyzőkönyvi pont. 54.

³ Ferencz József: *Életemre vonatkozó jegyzetek*. XI. kötet, 44. „Ezzel tehát most már tényleg megszűnt a királyság. Szent István koronáját múzeumba tehetjük, ezeréves nemzeti életünk szép és szomorú emlékeivel. Vajon a köztársaság megéri-e ezeréves évfordulóját?”

⁴ Ferencz József: *i. m.* XI. kötet, 54. „Most tegyük fel a legjobb esetet, hogy Erdélyt mégsem csatolják Romániához s a románoknak megszűnven impériuma a jelenleg megszállott területeken, melyet ugyancsak kihasznál a legdurvább módon, beválik azoknak reménye, akik azt mondják, hogy mindez csak ideiglenes jellegű, s Magyarország a maga integritásában ismét helyre áll. Elöttem nagy kérdés, hogy vajon alakul-e egy olyan magyar kormány, mely az egyházak és iskolák államsegélyezésére vonatkozó törvényeket fenntartja?”

Információink szerint az egyházvezetést hivatalos helyről először 1918. december 21-én szembesítették az elszakadás lehetőségével, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a béketárgyalásokra való előkészületek során Kolozsvár véleményét és javaslatait is kikérte. A december 27-én 1974-es szám alatt iktatott⁵ átirat ugyan hiányzik, de a válaszként született egyházi emlékirat-tervezetből tudjuk, hogy a javaslattevésre felszólító miniszteri leirat Erdély Romániához való csatolásának lehetőségét is felvetette.⁶ Ezzel a fordulattal egyébként ekkorra már a központi egyházkormányzat is számolt. Ferencz József december 24-i naplóbejegyzéséből egyértelműen kiolvasható, hogy az idős püspök előtt teljesen világos volt: a szomszédos államok területfoglalásai és a magyar diplomáciai lehetőségek beszűkülése szinte kétségbevonhatatlan bizonyossággal Erdély elvesztését fogja eredményezni.⁷

Az átiratot az EKT december 28-án tárgyalta és a béketárgyalásokra előterjesztendő javaslatához szükséges adatgyűjtést és annak kidolgozását, valamint megszövegezését egy, a püspök által vezetett bizottságra bízta. Miként azt a kijelölt személyek (dr. Ferencz József, dr. Gál Kelemen, Gálfi Lőrincz, Hadházi Sándor, Csifó Salamon, Kelemen Lajos, Kovács Kálmán⁸) névsora mutatja, az EKT olyan embereket nevezett ki a bizottsági munkára, akik az egyház közigazgatási, jogi, gazdasági, oktatási, történelmi viszonyainak, realitásainak szakavatott ismerői voltak.

⁵ Iktatókönyv 1918. évre. 1974. iktatói sorszám.

⁶ Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára. 274-1918. 9. „Folyó dec. hó 21-én kelt 15444. eln. sz. leiratát köszönettel vettük. Nemzeti öntudatunk megrendült fájdalmas vonaglásának könnyező fátyolozott szemekkel olvassuk belőle azt a szomorú lehetőséget, hogy Magyarország erdélyi része a küszöbön álló béketárgyalás alkalmával leszakadhat országunk testéről s idegen állami fennhatóság alá kerülhet.”

⁷ Ferencz József: *i. m.* XI. kötet, 45. „1918. december 24-én a románok megszállták Kolozsvárt is. Karácsony szombatján angyalok járása helyett kucsmás oláh katonák. Bizony szomorú Karácsony. Ide jutottunk hát a diadalmas forradalommal! Hiszen maholnap az egész Magyar Népköztársaság ez ellenség kezébe lesz. Északon a csehek és tótok, délen szerbek és szlovákok, Erdélyben a románok osztozkodnak az ezer éves Magyarországon. Mert ez a megszállás csak első lépés az elfoglalásra, ha csak a jó Isten valami csudát nem tesz. Mi lesz velünk, s egyházunkkal, ha Erdélyt hivatalosan is Romániához csatolják? Pedig aligha ettől megmenekszünk. Ki véd meg minket a béketárgyalásokon is? Hiszen ott is ellenségeink ülnek össze s állapítják meg az országok határait. Kérdés, hogy nekünk még szót is engednek-e ott? Miután magyar kormányunkkal az antant még szóba se áll. Eddig legalább hivatalosan nem ismerte el. De nem folytatom tovább. Könnyeimmel írtam e sorokat is s valószínűleg azok már nem apadnak el, amíg én még élek.”

⁸ Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve. 1918. december 28. 545. jegyzőkönyvi pont. 72.

A bizottság munkájáról semmi információnk nincsen a már említett megalakuláson kívül. A közzétett dokumentum alapján azonban arra következtethetünk, hogy az eleget tett az EKT kérésének, és összegezte azokat az elképzeléseket, amelyek az egyház álláspontját voltak hivatottak közvetíteni a magyar kormányzati körökkel.

Ismereteink szerint az emlékirat nem jutott el Budapestig, semmiféle nyomát nem találtuk ugyanis annak, hogy a központi egyházi hivatalt ilyen jellegű irat elhagyta volna. A központi gyűjtőlevéltárban található kidolgozatlan, vázlat-szerű javaslattervezet ugyancsak arra utal, hogy a munka torzóban maradt, okát pedig két tényezővel magyarázhatjuk. December 24-én a román hadsereg megszállta Kolozsvárt és ezzel a kommunikáció csatornáit mondhatni teljességgel elzárultak. Másfelől a továbbítást az is időszerűtlené tehetné, hogy az 1919 januárjában megkezdődött béketárgyalásokon Magyarország nem képviseltethette magát. Célszerűtlennek és tárgytalannak tűnhetett tehát egy olyan emlékirat továbbítása, amely eredeti célját már nem töltheti be.

Itt jegyzendő meg zárójelben, hogy Erdély hovatarozásának kérdése több mint két hónappal a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium leirata előtt már terítékre került a központi egyházvezetés szintjén. Ferencz Józsefnek a világháború végkimeneteléről alkotott borulátó, de tárgyilagos megérzései ugyanis arra készítették Kolozsvárt, hogy közvetlenül a Wekerle-kormány bukása (1918. október 29.) előtt, a világháború alatt megszakadt angol–amerikai kapcsolatokat fellevenítve, prevenciós lépéseket tegyen az esetleges elcsatolás ellen.⁹

Unitárius integrációs elképzelések

Erdély jövőjét illetően eltérő elképzelések születtek a békeszerződést megelőző majd azt követő időszakban. Az etnikai alapon is tagolható koncepciókat Bárdi Nándor két nagy csoportra osztotta annak függvényében, hogy azok hátrásváltoztatással, vagy anélkül kívánták az erdélyi kérdést megoldani.¹⁰ Mindkét modellen belül további négy alegységet különböztet meg. Az első csoport kategóriái: 1.) Erdély Magyarországon belül. 2.) Erdély Románián belül. 3.) Önálló Erdély. 4.) Erdély felosztása Magyarország és Románia közt. A második csoport

⁹ Pál János: *Impériumváltás (1918–1920) az Unitárius Egyházban, angol–amerikai kapcsolatainak tükrében*. Regio 2010/4. 33–71.

¹⁰ Bárdi Nándor: *A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940)*. In: Bárdi Nándor (szerk.) *Források és stratégiák*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 30.

alkategóriái: 1.) Lakosságcsere, kivándoroltatás. 2.) Asszimiláció, homogenizáció. 3.) Nemzetiségi törvény. 4.) Nemzeti autonómia (személyi, kulturális, területi, székely).¹¹

Zahorán Csaba a keleti területek integrációjának módja és fokozata alapján egy egyszerűbb felosztást alkalmaz, és a következő csoportosítást adja: 1.) Önálló Erdély vagy önálló Székelyföld. 2.) Magyarországon belüli integráció. 3.) Széleskörű (területi) autonómia Románián belül. 4.) Románián belüli (korlátozott) kulturális autonómia.¹²

Ezekből a modellekből – a trianoni békeszerződés megkötéséig – Kolozsvár egyértelműen a Magyarországon belüli integrációt választotta. Ezt igazolja a fentiekben említett, Magyarország területi egységéért agitáló angolszász propaganda akciója, valamint a trianoni békeszerződést megelőző román integrációs törekvéseket visszautasító magatartása.¹³ Mivel 1918 végétől kezdődően a román impériumba tagolás egyre valószínűbbé vált, az egyház természetesen foglalkozott az elcsatolás lehetőségével is, a közreadott dokumentum szerint pedig határozott elképzelései voltak az egyház közjogi státusát, helyzetét illetően az új állam keretében.

A Románián belüli integrációs minta közül Kolozsvár a kulturális autonómia modelljét választotta. Beilleszkedési stratégiáját, terveit két tényező határozta meg: 1.) nemzeti, 2.) gyakorlati, egyházpolitikai. Az elsőt híveinek nemzeti hovatartozása, identitása befolyásolta, a másodikat azok a közjogi struktúrák, melyeket a kiegyezés utáni magyar törvények körvonalaztak, hoztak létre. Ez utóbbi kategóriában az első csoportot azok a vallásügyi törvények (1868. 53. tc., 1895. 43. tc.) képezték, amelyek az 1848. évi 20. tc. szellemében széleskörű autonómiát és egyenlő bánásmódot biztosítottak a bevett felekezetek számára.¹⁴ A második csoportot a felekezeti oktatásra vonatkozó jogszabályok alkották. Az iskolára vonatkozó törvények ugyanis a jogkörök további bővülését jelentették: elismerték az egyházak népiskola-felállító jogát (1868. évi 38. tc.), továbbá lehetőséget teremtettek a felekezeti jellegű oktatási intézmények állami forrásokból történő támogatására (1883. évi 30. tc.). E kedvező jogszabályok sorát az az 1898.

¹¹ Uo.

¹² Zahorán Csaba: *Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben.* Magyar Kisebbség 2009/1–2, 133–149.

¹³ Pál János: *i. m.* 36–39.

¹⁴ Borbély István: *A Magyar Unitárius Egyház alkotmánya az állammal való viszonyában.* Keresztény Magvető 1922. 18–41.

évi 14. tc. zárta, mely a bevett felekezetek lelkészei számára fizetés-kiegészítést írt elő az állami költségvetésből.

A tartalmilag két nagy egységre tagolható javaslat-tervezet első része az egyház közigazgatási, oktatásügyi és demográfiai helyzetét és viszonyait ismertette, a második pedig a kolozsvári egyházkormányzat elképzeléseit, követeléseit fogalmazta meg tételesen. A statisztikai adatokat magában foglaló fejezet – nem véletlenül – az ország területi egységének óhaját és a magyar állam iránti lojalitás kinyilatkoztatását is tartalmazta, ismételten jelezve Budapest irányában, hogy Kolozsvár számára az eszményi megoldást a magyar államformában maradás jelentené.

A második, konkrét javaslatokat tartalmazó részt az önmeghatározás, önde-finíció témaköre indította és az egyház integrációs stratégiájának kiindulópontját és elvi alapját képezte. Kolozsvár az első pontban egyértelműen deklarálta, hogy az unitárius közösség a magyar nemzettest része, magyar etnikumú, és ehhez az identitáshoz a román fennhatóság alatt is ragaszkodik. Az alaptételt tehát az etnikai hovatartozás tisztázása és az új államkereten belüli elkülönülés, autonóm nemzeti lét igényének kinyilatkoztatása képezte.

A fenti premisszából kiindulva a következő pontok azokat a közjogi és intézményes elemeket, feltételeket ismertették, amelyek az etnikai mellett a vallási identitás konzerválását, fejlődését is szavatolhatták. Az intézmények tekintetében teljes integritást igényeltek; ezeknek és az egyházi élet működtetésének princípiumát pedig az önkormányzatban jelölték meg. Más szóval: széleskörű kormányzati és intézményi autonómiát követeltek. A tervezet ugyan nem írta körül az állam egyházi életbe való beavatkozásának mértékét, kontrollját, de az egyházi önkormányzat meghatározása, értelmezése arra utal, hogy annak szerepét Kolozsvár a minimálisra kívánta csökkenteni.

A lényegében a kulturális autonómia kereteire szorítkozó tervezet két pontban túllépte annak határait, és azt sejteti, hogy Kolozsváron volt egy derülátóbb forgatókönyv, egy tágabb értelemben vett autonómia koncepció, amely az egyház közigazgatási egységének megőrzése mellett a magyar állam erkölcsi, jelképes autoritásának megőrzését is lehetővé tette volna számára.

A tervezet nem utolsósorban az új állam kötelezettségeit is tartalmazta. Az ezen a téren megfogalmazott követelések sorát tulajdonképpen a korábban kivívott jogok képezték: egyházi közigazgatás, felekezeti iskolák, valamint alkalmazottaiknak pénzügyi támogatása. A nemzeti identitástudat megőrzésének fontosságát jelzi, hogy külön fejezetet szenteltek a magyar államnak átengedett felekezeti iskolák kérdésének. Ezek esetében nemzetközi garanciákat kértek arra vonatkozóan, hogy Románia vállalja át a magyar állam által addig szavatolt kö-

telezettségeket, azaz biztosítsa a magyar nyelvű oktatást és az iskolák korszerű fenntartásához, fejlesztéséhez szükséges pénzforrásokat. Amennyiben ezek a garanciák nem szerezhetőek meg, kérték, hogy a korábban „államosított” iskolákat helyezték ismét egyházi tulajdonba – ebben látva az egyetlen biztosítékot a magyar nyelvű oktatás egyházközségekben való fenntarthatóságára.

Mivel Kolozsvárnak nem voltak illuzórikus elképzelései az esetleges román impériummal szemben,¹⁵ fontosnak tartották, hogy az egyház és állam közti viszonyrendszert, utóbbinak jogait, a békeszerződésben előírt nemzetközi jogi normák szavatolják.

Összegzés

1918–1920 közt az unitárius egyházvezetés Magyarország területi egysége mellett foglalt állást. 1918 végétől kezdődően azonban tudatában volt annak, hogy az integritás megőrzésének esélyei minimálisak. A magyar kormánynak szánt tervezet szerint Kolozsvár a román impériumba való betagozás esetére az egyház nemzeti és vallási jellegének, identitásának megőrzését és fejlődését az autonóm kormányzat által látta garantáltnak. Mindez tulajdonképpen a korábban fennálló állapotok és jogok átmentését jelentette volna a gyakorlatban, egy olyan intézményes és jogi keret, szerkezet létrehozását, amely az új államban az egyház zavartalan fejlődését szavatolta volna.

Dokumentum

Miniszter Úr!¹⁶

Folyó dec. hó 21-én kelt 15444. eln. sz. leiratát köszönettel vettük. Nemzeti öntudatunk megrendült fájdalmas vonaglásával, könnyektől fátyolozott szemekkel olvassuk belőle azt a szomorú lehetőséget, hogy Magyarország erdélyi része a küszöbön álló béketárgyalás alkalmával leszakadhat országunk testéről s idegen állami fennhatóság alá kerülhet. Ennek a lehetőségnek még elgondolása is keserű fájdalommal tölti el lelkünket, megvalósulása meg egyenesen kétségbeejtő volna ránk, a magyarországi unitárius egyház híveire.

¹⁵ Ferencz József: *i. m.* XI. kötet, 54. „Ha pedig Erdély csakugyan Romániához csatlakozik, én legalább nem hiszem, hogy Románia nekünk az eddig élvezett államsegélyt csak részben is megadja.”

¹⁶ Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára. A vallási kultuszhoz tartozó műkincsek védelmi ügye. Miniszteri iratok 1919-ben. 274-1918/9.

Magyarország területén híveink száma az 1910. évi állami statisztikai kimutatás szerint 74 296, a mi egyházi kimutatásunk szerint 1917 végén 80 844. 117 anya-, 7 társ-, 60 leányegyházközségbe szervezve élnek 115 rendes és 3 segédlelkész pásztorlása alatt a Kolozsvárt székelő unitárius püspök és unitárius egyházi képviselő tanács kormányzása mellett. Egy teológiai akadémiánk Kolozsvárt, 2 főgimnáziumunk Kolozsvárt és Székelykeresztúron, 29 elemi iskolánk van a következő községekben: Kolozsvár, Mészkö, Szind, Harangláb, Küküllődombó, Ikland, Nyárádgálfalva, Nyárádszentlászló, Nyárádszentmárton-Csíkfalva, Búzaháza, Jobbágyfalva, Nyomát, Szentháromság, Székelykál, Vadad, Csehétfalva, Firtosmartonos, Magyarzsákod, Rava, Székelykeresztúr, Székelyszentmihály, Tarcsafalva, Tordátfalva, László-tanya, Sepsikőröspatak, Füzesgyarmat, Hódmezővásárhely, Dévaványa. Egyházi és iskolai célokra hagyományozott ingatlanaink, egyházközségeink, egyházi és kulturális intézeteink, iskoláink – csupán 4 anya-, 1 társ-, 10 leányegyházközség 1 és 3 iskola kivételével – mind annak a 26 vármegyének [a] területén vannak, melyeket a románok megszállottak.

A magyar birodalom 74 296 unitáriusa közül a Királyhágón túl lakik 67 749, a Tisza-Maros szögén 758, a Tisza bal partján 1440; tehát az esetleg leszakadó részekben 69 947, azaz összes unitárius híveinknek több mint 94%-a.

Anyagi és szellemi birtokállományunk mai elhelyezkedésére és történelmi kialakulására tekintve, sok nehéz küzdelem és szenvedés, a történelem lapjain feljegyzett keserves martyrium árán szerzett vallási szabadelvűség nevében a megtartó és szabadító Isten jóságában és igazságában rendületlenül bízva hárítjuk el magunktól azt a sötét gondolatot, hogy elszakíthatnak bennünket attól a nagy magyar kulturális közösségtől, melyben nemzeti életünk összes gyökérszállaival gyökerezünk. Erdély levegőjében Európát évszázadokkal megelőzőleg pattant ki a vallási szabadelvűségnek az a megváltó igéje: a hit Isten ajándéka, ki-ki a maga hite szerint üdvözüljön. Ez a megváltó ige adott nekünk létet, ez tette Erdély földjét a vallási szabadelvűség klasszikus hazájává, melynek minden rögéhez egész lelkünk meleg szeretetével ragaszkodunk.

Ha mégis minden remény és várakozás, a történelmi és földrajzi-gazdasági szempontok félreérthetetlen tanítása ellenére megtörténnék az, aminek elhárítását mindennapi imádságunkba foglalva kérjük az Istentől, akkor kívánságainkat a következő pontokba foglalva előterjesztjük, s kérjük azok érvényesítését a békétárgyalásoknál:

1. A magyarországi unitárius egyház, legelső papjától a legutolsóig, hívei a legszegényebbtől a leggazdagabbig, teljes és csorbítatlan 100%-ában magyar anyanyelvű; magyarságához az élet ösztönös erejével ragaszkodott a múltban, ragaszkodik a jelenben s ragaszkodni fog a jövőben is – bármilyen körülmények között.

2. A vallási szabadelvűség az egész világon először (1568) itt Tordán mondattott ki s foglaltatott törvénykönyvbe egy felvilágosodott szellemű fejedelem jóakarató támogatása mellett a mi egyházalapító első püspökünk Dávid Ferenc lelkeket meggyőző és megtérítő hatása alatt. Ez a vallásszabadság nekünk nemcsak áldott és boldogító szellemi örökségünk, hanem vallás-erkölcsi életünk eleme, mint a halé a víz, a virágé a napsugár s az életé a levegő. Ez a vallásszabadság az egyházi és iskolai autonómia legteljesebb és legbővebb tartalmú fogalmát jelenti. Kifejezést nyer ez az 1848. évi XX. t.c. 3. §-ában, amelynek teljes végrehajtása a békeszerződésben biztosítandó. Jelenti: a vallás szabad gyakorlatát a dogma, a kultusz és virtus tekintetében; hitelveink szabad és akadálytalan hirdetésének és terjesztésének szabadságát, melyben határt csak más hitelveket valló embertársaink vallási meggyőződésének tiszteletben tartása szab; jelenti az egyházi önkormányzatot: törvényhozást és közigazgatást; jelenti az egyházi és iskolai célokra szolgáló, eddig hagyományozott és ezután hagyományozandó alapítványi vagy más vagyon teljes jogú elfogadását, kezelését és felhasználását; és végül jelenti a teljes autonóm jogkört híveink lelki, vallás-erkölcsi gondozása, ifjúságunk nevelése érdekében szükséges iskolák, intézmények, vallás-erkölcsi egyesületek, egyházi levéltárak, múzeumok szervezése, felállítása, fenntartása és korszerű fejlesztése tekintetében.

3. E teljes tartalmú autonómiából folyik: *unitárius egyházunk egységének követelménye*. A megállapítandó állami határ ne legyen elválasztó sorompó sem az ugyanegy Istenhez imádkozók között, tehát sem a lelki pásztortlás és egyházi közigazgatás, sem a magyar állam erkölcsi és anyagi támogatása tekintetében.

4. Ha pedig ez az egész nem volna megó[v]ható, akkor a békeszerződésben nemzetközi biztosíték szerzendő arra: hogy az unitárius egyház részére a magyar államtól részint szerződéses, részint állami törvények alapján egyházi és iskolai célokra kapott segély összegek jövőben is az új állami hatóság által ugyanilyen összegekben nemcsak folyósíttatnak, hanem intézményeink korszerű gyarapítása és fejlesztése érdekében a szükséghez képest gyarapíttatnak; valamint lelkészeink, tanítóink, tanáraink és tisztviselőink részére mindazon illetményeket, melyeket a magyar államtól már eddig is élveztek, s biztosítsák az illetmények korszerű javítása és emelése; tanítóink és tanáraink tagja lévén az országos tanítói, ill. tanári nyugdíjintézetének, a békeszerződésben ezek nyugdíj ellátása biztosítandó.

a) A magyar állam kormányától ma a következő címen a következő összegű segélyeket kapjuk.

Egyházi célokra:

Iskolai célokra:

b) Az 1868. évi népoktatási törvény előtt minden anya egyházközségünknek saját felekezeti elemi iskolája volt. A 80-as évektől kezdődőleg a gyorsabb ütemben megindult államosítás és községesítés rendjén államosítottak és községesítették iskoláink úgy, hogy jelenleg csak 29 felekezeti elemi iskolánk van. Az államosítás oka kizárólag híveink szegénysége volt: nem tudták iskoláikat a népoktatási törvény követelményei szerint a dologi és személyi kiadások mindig növekedő szükségletei miatt színvonalon tartani. De valahányszor megváltunk egy iskolától, mindig nehéz és fojtogató sóhajok szakadtak fel a kebelekből. És az állami vagy községi szerződések pontjai között a legelső *conditio sine qua non* volt: *addig, amíg az iskola tanítás nyelve a magyar lesz*. Ha pedig ez a feltétel nem köttetett ki, az olyan tiszta színmagyar vidéken fekvő iskolánál eshetett meg, amelynél még eszünkbe sem juthatott, hogy valaha más, mint magyar tanítási nyelvre gondoljunk.

A kötendő békeszerződésben a szükséges garanciákkal biztosítandók a magyar államtól vállalt összes kötelezettségek teljesítése s ezek között legelső sorban a magyar tanítási nyelv és az iskola korszerű fenntartása és fejlesztése szükséges dologi és személyi kiadások fedezése. Ha pedig ez lehetetlen volna, akkor kívánjuk államisított vagy községivé tett következő iskoláink visszaadását:

Itt felsorolandók az eklézsiák:

1. Kolozs v[ár]m[egye].: Kolozs, Kide, Magyarsovát.
2. Alsófehér vm.: Abrudbánya, Verespatak, Magyarszentbenedek.
3. Torda-Aranyos vm.: Alsójára, Aranyosrákos, Bágyon, Csegez, Kövend, Komjátszeg, Sínfalva, Alsófelsőszentmihály, Torda, Torockó, Torockószentgyörgy, Tordatúr, Várfalva.
4. Küküllő vm.: Ádámos, Bethlenszentmiklós, Désfalva, Dicsőszentmárton, Küküllőszéplak, Szőkefalva, Pipe (községi), Sárd.
5. Maros-Torda vm.: Csókfalva, Szabéd, Szentgerice.
6. Udvarhely vm.: Alsóboldogfalva, Bordos, Bözöd, Bözödujfal, Csekefalva (községi), Énlaka, Fiátfalva, Firtosváraja, Gagy, Kissolymos, Korond, Körispatak, Medesér, Kadács (községi), Kiskede, Nagykede, Nagysolymos, Abásfalva, Gyepes, Homoródalmás, Homoródjánosfalva (községi), Homoródszentmárton, Homoródszentpál, Homoródszentpéter (községi), Homoródújfal (községi), Homoródkarácsonyfalva, Kénos, Lókod, H.oklánd, Recsenyéd (községi), Székelyderzs, Székelymuzsna, Vargyas, Városfalva (községi).
7. Nagyküküllő vm.: Alsórákos, Datk, Felsőrákos, Olthévíz, Ürmös.
8. Háromszék vm.: Árkos, Bölön, Kálnok, Kilyén, Kőkös, Nagyajta, Sepsi-szentkirály, Szentivánlaborfalva.

Még pedig kívánjuk az akkor átvett ingó és ingatlan vagyonnak természetben, illetőleg mai értékben való visszaadásával együtt.

5. A Baldáchy-alaphoz való jogigényünket minden esetben fenntartjuk.

6. Végül, habár egyházi vonatkozása csak másodsorban jó tekintetbe, kívánjuk a bécsi közös jellegű és udvari műgyűjteményekből a Magyarországot illető rész kiválasztását és nemzeti gyűjteményekbe való elhelyezését, minthogy ennek történelmi és tudományos értéke felbecsülhetetlen.

Miniszter Úr! A rendelkezésre állott rövid idő alatt vázlatosan előhoztuk helyzetünket s a fenyegető eshetőséggel szemben óhajtásainkat és kívánságainkat. Kérjük ezek hathatós képviselőjét, s ha mód van rá, egyházunk képviselőjének behívását.

Nem volt még kérdés, melynek tárgyalása annyi sötét gondolatot ébresztett volna elménkben s oly metsző fájdalmat szívünkben!

Isten óvja szegény magyar hazánkat a fenyegető bajtól!